

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОСЛИННОЇ МАГІЇ В КУПАЛЬСЬКІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана ТИХОВСЬКА,

ДВНЗ “Ужгородський національний університет”,
 oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

ETHNO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF THE PLANT IMAGE IN KUPALA RITUALS OF UKRAINIANS OF TRANSCARPATHTIA IN THE FIRST PART OF THE XXth CENTURY

Oksana TYKHOVSKA,

SHEE “Uzhhorod National University”,
 ORCID ID 0000-0003-4663-5960

Оксана Тиховская. Этнопсихологический аспект растительной магии в купальской обрядности украинцев Закарпаття первой половины XX века. Целью статьи является анализ народных верований украинцев Закарпаття о магических свойствах растений в ночь на Ивана Купала, а также изучение их этнопсихологического основания. **Актуальность** заключается в том, что в статье впервые объектом исследования стали труды закарпатских фольклористов первой половины XX века В. Потушняк, Ф. Потушняк, И. Федоркова, М. Щербей. **Научная новизна** обусловлена тем, что купальские ритуалы и заговоры, связанные с растительной магией, рассматриваются сквозь призму этнопсихологии и психоанализа. Для типологического сопоставления использованы исследования о купальской обрядности гуцулов В. Шухевича и П. Шекерика-Доникова. Спецификой темы обусловлен комплексный подход к применению **методов исследования**, среди которых: аналитический, генетичний, структурно-семантический, структурно-типологический, сравнительно-исторический, психоаналитический. **Выводы.** Вера в удивительную силу растений в ночь на Купала стала причиной возникновения различных магических ритуалов, которые должны были 1) обеспечить бракосочетание с любимым парнем (обряды с “липтицей” (*viscaria officinalis*), “нимицей”, “королицей” (*atropa belladonna*) и тирлычем), 2) исцелить от болезней (купание голыми в росе, бег вокруг дома, обвязывание плеч веревками с травы), 3) способствовать самоутверждению в социуме (обряд, который выполнял мужчина с травой «нимицей»); 4) вызвать прибывание молока у коров, 5) выявить и обезвредить магические действия ведьм.

Ключевые слова: архетип, гадания, этноархетип воды, заговоры, купальская обрядность, магия растений, мифология Закарпаття.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Купальська обрядовість є цікавим об'єктом для дослідження, особливо у її зв'язку з увяліннями наших предків про магію слова та рослин, які у ніч на Івана Купала нібито набувають дивовижних властивостей. Давні язичницькі вірування в одухотворення природи метафорично об'єктивувалися в ритуалах та магичних словесних формулах, націлених на діалог з рослинами, водою, вогнем тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти купальської обрядовості вивчали О. Афанасьєв, М. Костомаров, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, Митрополит Іларіон, О. Потебня, О. Воропай, В. Давидюк, С. Килимник, Ю. Климець, Г. Лозко, З. Кудрявцева та інші.

Актуальність наукової розвідки зумовлена тим, що купальська обрядовість Закарпаття, пов'язана з магією рослин, ще не була предметом окремого наукового дослідження. Водночас у першій половині ХХ століття про неї писали В. Потушняк, Ф. Потушняк, І. Федорков, М. Щербей, фольклорно-етнографічні розвідки цих дослідників були опубліковані в періодичних виданнях Закарпаття (“Літературна неділя”, “Подкарпатська Русь”, “Наш рідний край”, “Пчолка”).

Мета статті - проаналізувати етнопсихологічний

аспект купальських ритуалів українців Закарпаття, пов'язаних з рослинною магією.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що купальські ритуали та замовляння, пов'язані з рослинною магією, розглядаються крізь призму етнопсихології та психоаналізу. У статті осмислюється архетипна семантика образів рослин, води та роси, котрі народна уява наділила магичними властивостями. Розглянуто психологічне підґрунтя метафоричних діалогів людини з рослинами, монологів-замовлянь та ритуальних дій, що їх супроводжували.

Виклад основного матеріалу. У ніч на Івана Купала в Україні, і на Закарпатті зокрема, всі рослини народна уява наділяла дивовижними властивостями. Кожна рослина мала своє призначення – була ліком при якійсь недугі чи нібито допомагала досягти бажаного: “ввечері ідуть шукати зілля. Людина, котра іде по зілля, не сміє нікому вклонитися і мусить іти сама. Близько півночі збирають зілля. Кажуть, що саме опівночі затремтять кожне зілля і скаже, від чого воно служить. Кажуть, що ще й лопух собою махне”¹. Відтак, необхідною умовою пошуку цілющих трав було уникнення товариства інших людей, метафорично людина мала стати частиною природи, щоб почути голос рослини, а тому повинна була відмежуватися від соціуму.

Про цілющу силу рослин, що були зірвані в ку-

¹ Potushniak V. Rusalna piatnytsia [Rusalna Friday], *Nash rodnyi kraj* [Our native land], Tiachovo, yunii 1928, Rochnyk VI, Chyslo 10, P. 317 [in Ukrainian].

пальську ніч, писав О. Афанасьєв: “За народними повір’ями, лікувальні трави тільки тоді й можуть посправжньому допомогти, як будуть зірвані в ніч на Івана, або під час вранішньої зорі Іванового дня – перш ніж на них висохне роса”². Саме росі, як різновиду води, що з’являлася ніби сама по собі перед сходом сонця, народна уява приписувала надзвичайні властивості. “Роса, що випадала у купальську ніч, вищою мірою володіє живильними і цілющими властивостями й передає їх польовим квітам і травам. Русини вмиваються цією росою, щоб відігнати від себе злі немощі й недуги; у Литві переддень 24 червня навіть називається святом роси”³. До сих пір в Україні збереглися повір’я про цілющу силу роси, а особливо тої, що з’являлася на квітах і травах у купальську ніч.

Ще в першій половині ХХ століття дівчата в селах Карпат виконували в ніч на Івана Купала різні ворожіння, переважно любовні. Здійснювали їх до схід сонця, скинувши з себе одяг й апелюючи до рослин, як до одухотворених істот. Один з таких обрядів описав І. Федорков: “В день Івана Купала дуже-дуже рано, коли ще сонце не встало, птахи не співають, встане дівка і йде в жито купатися. Прийде до жита, зніме з себе сорочку та плат, почне качатися в житі і говорить:

“Оце жито, не пше́ниця,
Я є перша одданиця!” (3 рази)

Викунавшись доволі в житі, йде в ліс по лептицю (різновид трави). Нарве лептиці, підпереже своє тіло нею і говорить:

“Як оця лептиця липне, так аби женихи липли до мене”.

Потім шукає німиці (різновид трави – О.Т.), коли її знайде, кланяється їй.

Дівка: “Подай Бог, німичко!”

Німиця: “Подай Бог, дівчико!”

“Що хочеш, дівчико?”

Дівка: “Ходжу за коріннями, німичко!”

Я ти принесла платню,

А ти мені мого жениха”.

Зробивши це, йде у воду купатися. Коли прийде до води, каже: “Подай Бог, водице!”

Вода: “Подай Бог, дівце. Чого прийшла, дівце?”

Дівка: “Прийшла обмиватися. Ти обмиваєш луги, туги, Чорні каміння, жовте коріння, Обмий і мене, рабу Божу пр. Майрїйку”⁴.

Психологічне підґрунтя цього обряду зумовлене кількома етапами: 1) Дівчина вдосвіта купається в житі, символічно змиваючи з себе росою зв’язок зі світом людей, і прилучається до світу природи, тепер вона може спілкуватися з рослинами; 2) Дівчина знаходить в лісі липку рослину “липтицю” (інша назва: смолянка липка або смілка липка – *viscaria officinalis*) й обмотує себе нею, метафорично прагнучи притягнути до себе увагу хлопців (“щоб женихи липли” за аналогією, гомеопатична магія); 3) Діалог з іншою травою, “німицею”,

має на меті своєрідне жертвоприношення – дівчина залишає рослині гроші, а натомість сподівається у такий спосіб отримати від неї жениха. Цікава у цьому діалозі згадка про “корені”, дівчина шукає корені, які, очевидно, є рослинним (фалічним) символом чоловічого начала. 4) Наприкінці дівчина знову йде купатися, але вже у водоймі, вона метафорично здійснює перехід у світ людей, змиваючи з себе ознаки ворожіння й спілкування з рослинами у магічному часопросторі. Тепер вона вже називає себе рабою Божою. Відтак, вода у цьому обряді є межею між світами (роса переводить дівчину у світ одухотвореної природи, а вода річки чи озера повертає її у світ людей). Метою цього обряду є перетворення дівчини – вона має стати іншою, привабливою для парубків, а згодом з дівчини перетворитися на жінку, знайшовши собі жениха.

Психологічне підґрунтя подібних магічних ритуалів К.-Г. Юнг пояснив так: “Ритуал використовують безпосередньо для того, щоб спричинити перетворення. Завдяки цьому він перетворюється, якоюсь мірою, на техніку, яку застосовує та чи інша людина”⁵. Підтвердженням цих міркувань є купальські обряди, пов’язані з любовною магією та магією рослин, зафіксовані Ф. Потушняком на Закарпатті (через 10 років після записаного І. Федорковим). Вчений теж віднайшов звичай, пов’язаний із збиранням на Купала рослини “липтиці”, який має досить подібний сценарій: “Перед співом когутів вийде дівчина сама або і декілька їх разом у поле, купається в житі і промовляє: “Жито, жито – не пше́ниця, я є перша відданиця”. Потім зірве лептицю, помаже її медом, обв’є нею нижню частину тіла і промовляє: “Як сеся лептиця до мене липне, так аби до мене і хлопці липли”. Носить її потім часто на тілі, намастивши медом, а переважно тоді, коли іде на забави, щоб її хлопці танцювати брали. Бо коли на ній лептиця, то і вона буде така липка. Обмивши із себе мед із лептицею, дає це пити хлопцеві, котрого любить”⁶. У цьому обряді з’являються нові атрибути – мед, яким дівчина обтирає “липтицю”, що,

очевидно, символічно мало б зробити “солодким”, тобто щасливим, спілкування з тим юнаком, який буде з нею (метафорично – “прилипне”, як лептиця). Новим також є напування хлопця водою, яка вбирає в себе мед з лептиці та й щось від самої рослини, а відтак ця вода повинна зробити дівчину бажаною (“солодкою”, як мед, для хлопця).

Натомість Ф. Потушняк трактує по-іншому, ніж І. Федорков, символічне значення рослини “німиці”. За його спостереженням, «німицю» використовують для «викликання ненависті»⁷ проти свого ворога. Її збирають “на Іван-день. При збиранні треба називати іменем особу, на яку мається злість, і знущатися над нею так, як бажали б, щоб знущалися над тою особою, яку ненавидять. І люди так само будуть поводитися з нею”⁸. Тут рослина наділяється здатністю метафоричного

² Afanasev A.N. Bogi – sut predki nashi [Gods is our ancestors], Moskva: RIPOL-klasik, 2009, P.162 [in Russian].

³ Ibidem, P. 162.

⁴ Fedorkov A. Yak vorozhat na Ivana Kupala [How to spell on Ivana Kupala], *Nash rodnyi kraj* [Our native land], Tiachovo, 1931, P. 274 [in Ukrainian].

⁵ Yung K.-G. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious], Lviv: Vydavnytstvo “Astroliabiiia”, 2013, P. 170 [in Ukrainian].

⁶ Potushniak F. Rostyna v narodnomu virovaniu [A plant in folk beliefs], *Literaturna nedilia* [Literary Sunday], Rochnyk I., Unhvar, 1941, P. 80. [in Ukrainian].

⁷ Ibidem, P. 81.

⁸ Ibidem, P. 81.

“провідника” негативних емоцій людини. Через називання її іменем свого ворога людина нібито отримує тимчасову владу над його долею, і побиття «німиці» в ніч на Купала повинно стати передумовою побиття ворога вже в іншій часовій площині, в майбутньому. З точки зору психоаналізу, це означає спробу впливу на внутрішню сутність людини (об’єкта ненависті), на її Самість, адже, рослина чи квітка – це одна з проєкцій цього архетипу. З точки зору К.-Г. Юнга, архетипи існують поза часом і простором, тож фізичний вплив на людину може не співпадати з впливом на її духовну субстанцію у певний момент реального часу. Рослину “б’ють” у купальську ніч, а знущання над ворогом відбудеться згодом за аналогією.

Ф. Потушняк описав цікавий купальський обряд, пов’язаний з рослиною “королицею” (беладонною звичайною, атрора belladonna). Її дівчата збирали вдосвіта (ще поки півні не співали) поодинокі або разом. Ця трава теж на дотик є липкою, росте на полях. Ф. Потушняк назвав “королицю” найважливішою з-поміж інших рослин, оскільки в обрядах, котрі виконували дівчата у день Купала, саме вона асоціювалася з коханим хлопцем. Свою назву, за спостереженням дослідника, “королиця” отримала тому, що й молодого називають під час весілля королем. Збирання королиці супроводжувалося різними магічними діями. *“Дівчата, побачивши першу королицю, передовсім їй низько кланяються, потім намастять її медом, кланяють над нею горівкою, ніби п’ють разом з нею, і дають їй пити – поливають її горівкою. Одна дівчина, роздягшись догола, тричі її оббігає, а потім поводить з нею, як із живою коханою особою (любим хлопцем). Наприклад, удає за кохану, цілує її, лягає коло неї, пестить і т. д. Нарешті, викопав її і положить на її місце в ямку дев’ять монет (звичайно – філерів под.), кусок мідяника, хліба, дори, свяченої шинки, пшениці, меду і промовляє під час цього: “Як я не можу бути без хліба, так мій суджений без мене; як мед солодкий – так би і я йому солодка; які гроші славні – так би і я славна для всіх. – Я тобі даю хосну, а ти мені платню”. Пригортає королицю до грудей і відбігає з нею, ніким не зурочена додому. Все це має відбутися до світу когутів”⁹. Продовження любовного ритуалу з королицею відбувалося вже в хаті дівчини й мало виразний зв’язок із весільними обрядами: *“Вдома положить її серед стола, скличе товаришок та імітує свадьбу. Поставлять на стіл “мідяник”, обнесуть три рази довкола стола, поставлять його на королицю і починається весілля. В’ють вінки, співають весільні пісні і т. д. Молодого заміняє королиця. До неї кланяються і говорять, як до молодого. А дівчина, яку вибрали за королицю, поводить з нею, як із молодим. Після того висушить її і сховає або посадить її на городі (промовивши при цьому – для кого і для чого, для себе або для іншого) і кожного свята говорить з нею, як із милим, частує медом і горівкою і т. д.”¹⁰. Цей обряд теж побудований на асоціативному принципі, рослина зірвана у купальську ніч (“королиця”) постає уособленням ідеального коханого дівчини, яка здійснює вплив на “королицю”, і це магічним чином має повторитися зго-**

дом, але вже замість рослини буде поруч з нею жених. Анімістичні уявлення, як бачимо, добре збереглися на Закарпатті. А віра в магічну дію ритуалу з використанням “королиці” ґрунтується на персоніфікації, на підсвідомому ототожненні коханого саме з цією рослиною, на котру символічно проєктуються якості, потреби, поведінка людини. За спостереженням К.-Г. Юнга, “рослина символізує ріст або ж розвиток, як і зелений паросток у діафрагмі чакри тантричної системи Кундаліні, який символізує Шиву. Він представляє центр і чоловіче, а квітковий келих – жіноче. Останнє є місцем зародження і народження [...] Як рослина символізує ріст, так квітка – розвиток із центру”¹¹, тобто із центру Самості. Таким чином, вище описаний купальський обряд відображав метафоричне прагнення дівчини не просто знайти жениха (об’єкт пристрасті), а поєднатися з коханим хлопцем на рівні духовному.

“Королицею” у процесі обряду називають і рослину (проєкція уявного жениха), і саму дівчину, яка з ним символічно одружується, – так метафорично утверджується єдність чоловічого і жіночого начал (на рівні несвідомого хлопця та дівчини й буквально – через потенційне утворення ними щасливої подружньої пари). Піклуючись про “королицю” у процесі обряду, цілуючи її, символічно одружуючись із нею, дівчина через ритуал утверджує своє бажання вийти заміж за хлопця, котрий є втіленням її мрій, не має недоліків, а отже, його образ тяжіє до архетипного.

Ф. Потушняк описав також обряд з «королицею», який міг виконувати чоловік, прагнучи здобути прихильність людей, від яких залежав його соціальний статус: *“Так само королицю може брати і чоловік, котрий хоче, щоб його хтось другий любив, наприклад, пани в уряді. Тоді так само пестить її і бесідує з нею, честуючи її на свята, примовляючи і т. д., виразивши і свою ціль при тім”¹². У такий спосіб чоловік метафорично передорує рослині вирішення своєї проблеми. У цьому випадку суб’єктивне бажання чоловіка пов’язане вже не з прагненням цілісності через пізнання свої протилежності (жінки), а навпаки – має прагматичний характер. Рослина в цьому ритуалі психологічно сприймається не як об’єкт кохання, а як уособлення напівбожества, котре здатне допомогти прохачеві, якщо отримає від нього гарне жертвоприношення – символічне частування на свята, пестоці, розмови.*

На Гуцульщині В. Шухевич теж зафіксував купальські обряди, пов’язані з любовною магією. Зокрема, такий: дівчина або її мати могла за допомогою трави тирлич, води, набраної до схід сонця на Купала з криниці, та певних замовлянь накликати щасливе заміжжя. У переддень Івана *“іде мати дівки, або й сама дівка, у ліс шукати зілля тирлич. Скоро знайде, вимикає з корінням і так промовляє: “Тирлич, тирлич! Ти до моєї дівки – (до мене) – дев’ять легнів приклич, а з дев’ятьох 8, з 8 – 7, з 7 – 6, з 6 – 5, з 5 – 4, з 4 – 3, з трьох два, з двох одного, то її (мій) суджений, не розгуджений”. – Зілля тирлич приносить до хати і захоче до другого дня”¹³. Друга частина обряду виконувалася вже на світанні: жінка або дівчина, котра здійснювала магічний акт,*

⁹ Ibidem, P. 80.

¹⁰ Ibidem, P. 80.

¹¹ Yung K.-G. Arkhetypy i kolektivne nesvidome..., op. cit., P. 486-487.

¹² Ibidem, P. 80.

¹³ Shukhevych V. Hutsulshchyna: v 5 chastyakh [Hutsulshchyna: 5 volumes], Reprintne vydannia 1899-1908 rr., Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 2018, P. 885 [in Ukrainian].

“лиш зазоріє, іде до схід сонця по воду і промовляє: “Як вода борзо йде, так аби моя донька (я) борзо віддалася; як сонцем всі люди радуються, так аби мою донькою (мною) радувалися; як вітер шпарко йде, так аби до моєї доньки (мене) шпарко свати їхали; як любить маціцька дитина свою мамку і гине за нею, так аби легіні гинули за моєю донькою (мною)”. – Так промовляє три рази, при чім зачерпне три рази водички, несе її до хати і варить у ній зілля тирлич. У тім виварі має дівка рано умитися, тоді вона певно цього року вийде заміж, і то скорше або пізніше, відповідно до того, чи вітер вів шпарко чи ні тоді, як брала воду і промовляла”¹⁴. Відтак, зірвана на передодні Купала й принесена до хати трава тирлич могла асоціюватися з майбутнім женихом так само, як “королиця”, або ж сприймалася як магічний помічник, здатний виконати прохання жінки.

Замовляння містить глибоку числову символіку, яка метафорично відображає перехід між світами, додання меж часу і простору. Відлік виконавиці ритуалу починає з дев’яти і закінчує одиницею не випадково, оскільки в міфології, за спостереження Х. Керлота, “один символізує буття і осягнення людиною духовної сутності, [...] прирівнюється до містичного Центру, до Палаючої Точки і до Вищої сили. Це число також позначає духовну єдність, єдину основу для всіх істот”¹⁵. Подібне трактування цифри “один” у міфології пропонує й Л. Бенуас: “одиниця, 1, завжди вважалася символом Сутності, персонального Бога, що не означає “єдиний”, а просто перший в ієрархії влади”¹⁶. Очевидно, замовляння передбачало поєднання закоханих саме на духовному рівні, тому в кінці відліку “одиниця”, дівчина повинна обрати найкращого з багатьох (поняття “багато” у більшості замовлянь проектується на цифру 9). Тому відлік у цьому любовному замовлянні починається з дев’ятки не випадково. Дев’ять – сакральне число у міфології, оскільки воно “є трикутником тріади й потроєнням трійки. Відтак, це складний образ трьох світів. Дев’ять є кінцем, межею цифрового ряду до його повернення до одиниці. [...] У медичних ритуалах воно символізувало число *par excellence*, тобто репрезентувало потрійний синтез або об’єктивізацію на кожному з існуючих планів реальності: тілесному, інтелектуальному і духовному”¹⁷. Метафорично трава тирлич, до якої зверталася виконавиця, здійснюючи магічний відлік від 9-ти до 1-го, повинна була “вивести” з трьох “планів реальності” бажаний уявний образ нареченого.

Набрана до схід сонця на Купала й “замовлена” вода сприймається виконавицею ритуалу як символічний провідник: у цій воді вариться тирлич, а дівчина, вмиваючись згодом тією водою метафорично вбирає в себе (адже воді передалися властивості тирлича) любов майбутнього жениха (як вода поглинула соки трави тирлич, так й дівчина за аналогією має «купатися» у коханні хлопця).

Подібний любовний ритуал здійснювався на Закарпатті і теж був пов’язаний з уявленням про магічну силу води: “На Іван-день або одно із інших свят дівчина іде на зорі до студні, кине цукор і хліб і каже: “Я тобі даю платню, а ти мені хоснуй. Як туй тягнуть воду, так би за мною тягли легіні”. Візьме тепер води із студні, кине до неї любисток, а також трошки меду, дори, грошей, ладану, солі, на розпутті вмиється нею, примовляючи: “Миюся, аби м така красна, як вода ясна, аби м така солодка, як мед, аби м така липка як мед, аби йшли хлопці за мною, як за дором, як пчолы без матки, так вони без мене”. Потім виливає це на розпуття і біжить гола додому”¹⁸. У цьому ритуалі вода теж сприймається дівчиною як магічний провідник, здатний перенести на людину властивості рослин та предметів, опущених у воду в супроводі замовляння. Водночас ритуальне вмивання відбувається на розпутті, котре, як відомо, уявлялося межею між світом людей та духів. Саме там, згідно з народними віруваннями, невидима сутність і властивості предметів та рослин могли відокремитися від них і передатися людині.

М. Щербей зафіксував на Закарпатті купальські обряди, виконавцями яких були літні люди: “На Купала, багато забобонів роблять. Старі баби з дідами голі бігають коло стайні і хати, щоб не приходило ніяке зло до них”¹⁹. Можливо, цей обряд теж мав на меті купання в росі задля оздоровлення або ж був захисним магічним актом: оголені люди оббігали подвір’я, утворюючи своїм рухом магічне коло, котре метафорично створювало бар’єр, через який на їх двір, у хату чи стайню не змогли б зовні потрапити демонічні сутності. П. Шекерик-Доників записав подібний обряд на Гуцульщині: “На Івана Купала ідуть до схід сонця голі і купатися у росі. Лягають на горбі і качаються валом по росній траві удолини. Аби яка була висипка на тілі, то пропаде”²⁰. Магічна сила рослин у верховинських селах на Купала ставала в нагоді й старшим жінкам, які, за спостереженням М. Щербей, “перев’язують плечі мотузками і травою, щоб їх не боліли”²¹. Таким чином, лікувальні властивості рослин підсилювалися обв’язуванням навколо тіла людини (її плечей) – так створювалося символічне «захисне» коло, котре метафорично відокремлювало від особи те, що є чужим і шкідливим, що асоціюється зі світом темним, – тобто хвороби та біль.

У ніч на Купала, за спостереженням М. Щербей, вівчарі взагалі не лягали спати, а “скотарі сплять на дворі”²², очевидно, намагаючись вберегти свою худобу від відьом та інших демонів, котрі в цей період проявляють особливу активність. М. Щербей наголосив на відмінності сприйнятті свята Купала різними віковими групами людей: “Коли приходять додому з церкви, то старі сплять до вечора, а молоді збираються купатися. Позбираються якнайкраще і йдуть купати до ріки. Позбираються і лізуть у воду. Дівчата, як правило, окремо

¹⁴ Ibidem, P. 885.

¹⁵ Kerlot Huan Eduardo. Slovar simbolov. Mifologiya. Magiya. Psihoanaliz. [Dictionary of symbols. Mythology. Magic. Psychoanalysis], Moskva: “REFL-book”, 1994, P. 576 [in Russian].

¹⁶ Benuas L. Znaki, simvoliy i mify [Signs, symbols and myths], per. s fr. A. Kalantarova, Moskva: Astrel: AST, 2006, P. 76 [in Russian].

¹⁷ Kerlot H. E. Slovar simbolov. Mifologiya. Magiya. Psihoanaliz..., op.cit., P. 579.

¹⁸ Potushniak F. Rostyna v narodnomu virovaniu..., op. cit., P. 80.

¹⁹ Shcherbei M. Sviato Kupala [Kupala’s Day], *Pcholka. Iliustrovanyi misiachnyk dlia molodezhy i dlia naroda* [Pcholka. Illustrated monthly edition for youth and for the people], Rochnyk VI na 1927–1928 rok., Uzhhorod: Tovarystvo “Prosvita”, P. 292–293 [in Ukrainian].

²⁰ Shekeryk-Donykiv P. Rik u viruvanniakh hutsuliv. Vybrani tvory [A year in Hutsuls’ beliefs. Selected works], Ivano-Frankivsk: vydavnytstvo “HUTSULSHCHYNA”, Verkhovyna, 2009, P. 52–53 [in Ukrainian].

²¹ Shcherbei M. Zvychayi Verkhovynstiv na sviato “Kupala” [Traditions of Highlanders on holiday “Kupala”], *Nash rodnyi kraj* [Our native land], Tiachovo, yunii 1928, Rochnyk VI, Chyslo 10, P. 296 [in Ukrainian].

²² Shcherbei M. Sviato Kupala..., op. cit., P. 293.

збираються, а хлопці окремо. Як накупаються, вилазять з води і кладуть вогонь. Як розгориться добре вогонь, то посідають навколо вогня і співають звичайно веснянки. Довго вони веселяться і співають, доки не прийде ніч”²³. Як засвідчує запис купальського обряду, здійснений М. Щербеем у 1927 році, на Закарпатті, у цей час ще побутував звичай вшанування стихій води і вогню (купання молоді, запалювання вогнищ), а купальські пісні ототожнювалися з веснянками, оскільки були близькі до них своїми мотивами. Гуляння молоді закінчувалося замовлянням-віншуванням патріотичного спрямування: “Потім найстарший легінь встане і всі за ним повторюють такі слова: “Дай Боже, щоб ми щорік так веселилися, співали! Щоб між нами не було ніякої перешкоди, а щоб ми росли на славу нашого руського народу!”²⁴. Після цього молодь гасила вогонь водою і розходилася: «закинуть вогонь у воду, а самі розбігаються по домівках. Розбігаються не разом, але кожен сам»²⁵.

М. Щербей також зафіксував на Верховині купальські звичаї, пов’язані з господарською магією: “На Купала рано скотарі починають пекти картоплю, бо якщо будуть пекти на Купала, то будуть все мати. Господиня ще як тільки світає, то вже гола тричі обійде стайню. Потім, як видоїть корів ополудні, то молоко виліє із скопця (відра, яке використовувалось тільки при доїнні корів – О.Т.) у горнець і сховає. Скопець іде мити у ріці, а ту воду виливає на траву. Це робить для того, щоб корови стільки молока давали, скільки є трави”²⁶. Таким чином, символічно окресливши три кола навколо стайні, господиня захищала своїх корів від відьом, створювала метафоричний бар’єр між стайнею та вулицею. Водночас у процесі виконання обряду відбувалося встановлення символічного взаємозв’язку між молоком і водою, яка є необхідною передумовою проростання рослин: жінка виливає на траву змішані з водою залишки молока, і увібрана землею суміш метафорично стає передумовою швидкого проростання трави. Відповідно, як молоко “підсилило” ріст трави, так і трава “у відповідь” повинна сприяти інтенсивному прибуванню молока у корови, яка з’їсть цю траву.

Купальська обрядовість, за слушним спостереженням В. Давидюка, містить у собі мотив відьомства. На переконання дослідника, це зумовила етнічна ситуація, оскільки “мотиви про чаклунів та відьом найживучіші на пограниччях. Причиною виникнення такої ситуації є наявність етнічного субстрату. За цих умов завжди існував страх перед інородними чаклунами”²⁷. На Закарпатті ми спостерігаємо взаємопроникнення українських міфологічних мотивів та образів з угорськими, словацькими, румунськими. Можливо, співіснування довгий час різних етнічних субстратів сприяло появі розгалужених уявлень та вірувань про відьом. Деякі купальські ритуали, пов’язані з господарською магією й протидією

відьмам, здійснювали чоловіки. За спостереженням В. Потушняка, вранці на Івана господарі могли виявити й знешкодити елементи магії відьом. “Рано, коли встане господар, йде до стайні. Візьме мотику і від хліва йде розкопує свіжу глинку. Бо ті, що відбирають молоко, зав’язують у тканинку сіль і сир. Коли знайде, тоді кидає це копачиком (палицею – О.Т.) у неприступне місце”²⁸. В. Потушняк зауважив, що колись на Купала використовували певні замовляння та здійснювали ритуали, щоб вберегти корів від відьом: “Коровам, щоб від них не відбирали молоко, насічуть свічок і змішають з вівсом або сіном і дають їсти. Потім (господар – О.Т.) візьме “зеленоможень” і перерве. З зеленоможня вийде жовте, але гірке молоко, і каже: «Коли хтось візьме від тебе молоко, то аби було таке гірке, як це, і щоб мусив його вернути»²⁹. Г. Хоткевич на Гуцульщині теж зафіксував обряд, який здійснювався для відлякування відьом і передбачав використання рослини, котрі мали б викликати відразу до молока, зробили б його не смачним: “госпо-дині, помазавши “гадячим” часником та свиняком вим’є, хребет і лоб корові, говорять прокльони про-ти відьом”³⁰. Сила відьми на Купала, згідно з народними уявленнями, зростала, цьому сприяла її обізнаність з магичними властивостями рослин та предметів (наприклад, попелу з купальського вогнища). Метафорично – в ніч на Купала свого апогею досягала і сила сонця (уособлення добра), і сила відьом та демонів (уособлення зла).

Висновки. Отже, віра в дивовижну силу рослин у ніч на Купала стала передумовою появи різних магичних ритуалів, що мали 1) забезпечити одруження з коханим хлопцем (обряди з “ліптицею” (*viscaria officinalis*), “німицею”, “королицею” (*atropa belladonna*) та тирличем), 2) зцілити від хвороб (купання голими в росі, оббігання навколо хати, обв’язування плечей мотузками з трави), 3) сприяти самоутвердженню в соціумі (обряд, що виконував чоловік з “німицею”), 4) зумовити прибування молока у корів, 5) виявити й знешкодити магичні дії відьом. Рослинна магія в купальській обрядовості закарпатських селян у першій половині ХХ століття була перш за все пов’язана з любовною магією. Дівчата шукали вдосвіта рослини, які асоціювалися з коханим хлопцем, здійснювали метафоричне перенесення своєї любові на цю рослину: розмовляли й поводитися з нею, як з уявним коханим. Дівчина намагалася вплинути на рослину магичними ритуалами, які незабаром мали сприяти появі реального нареченого поруч з нею. Через інші купальські обряди люди символічно заручалися підтримкою рослин, води, роси у своєму прагненні знайти судженого, стати здоровими, успішними, подолати ворога, мати успіх у господарських справах. У таких обрядах рослина сприймалася вже не як об’єкт кохання, а як уособлення напівбожества, котре здатне допомогти прохачеві, якщо отримає від нього гарне жертвоприношення.

²³ Ibidem, P. 293.

²⁴ Ibidem, P. 293.

²⁵ Ibidem, P. 293.

²⁶ Shcherbei M. Zvychai Verkhovynsiv na sviato “Kupala”..., op. cit., P. 296.

²⁷ Davydiuk V. F. Pervisna mifolohiia ukrainskoho folkloru [Primary mythology of the Ukrainian folklore], Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 2005, P. 190 [in Ukrainian].

²⁸ Potushniak V. Rusalna piatnytsia..., op. cit., P. 318.

²⁹ Ibidem, P. 318.

³⁰ Khotkevych H. Hutsuly y Hutsulshchyna [Hutsuls and Hutsulshchyna], Z drukarni “Svobody”, 1920, Jersey City, N. J. P. 16 [in Ukrainian].

Oksana Tykhovska. Etno-psychological aspect of the plant image in Kupala rituals of Ukrainians of Transcarpathia in the first part of the XXth century. The aim of the article is an analysis of folk beliefs of Ukrainians of Transcarpathia which deal with magic features of plant at Kupala night and studying their ethno-psychological basis. The specifics of the theme predisposed application of comprehensive approach to the **research methodologies**, among which there should be mentioned such as: analytical, genetic, structural-semantic, structural-typological, comparative-historical, psycho-analytical. **Scientific relevance.** The objects of the research are works of Transcarpathian folklorists of the first part of XXth century such as V. Potushnyak, F. Potushnyak, I. Fedorkov, M. Scherbey. Their works were published in periodicals of those days – “Literaturna nedilya”, “Podkarpatska Rus”, “Nash rodnyi kray” “Pcholka”. Beliefs and rituals which were described in these works were not the objects of separate research and this fact predetermines the **novelty** of this article. The V. Shukhevych’s and P. Shekeryk-Djnykiv’s ideas about plant magic in Kupala rituals of Hutsuls were used for typological comparison. Kupala rituals and spells have been presented through the prism of ethno-psychology and psychoanalysis for the first time.

Conclusions. Belief in a wonderful power of plants at Kupala night became a precondition of appearance of various types of magic rituals which had 1) to provide marriage with a beloved man (rituals with “lyptytsya”, “nimytsya”, “korolytsya” and tyrlych), 2) to heal deceases (naked bathing in dew, running around the house, tying round the shoulders with the help of grass ropes), 3) to help to assert in the society (ritual which is performed by a man with “nimytsya”), 4) to condition increasing milk yield what concerning cows, 5) to find and neutralize the actions of witches. Plant magic in Kupala rituals of Transcarpathian peasants of the first part of XXth century was connected to love magic. Early in the morning

girls looked for plants which were associated with their lovers and made metaphoric transference of their love on those plants: they talked to them and behaved as if those plants were their lovers. A girl tried to influence on the plant with magic rituals which could cause appearance of a real lover. With the help of different Kupala rituals people symbolically asked plants, water or dew to support them in their desire to find betrothed, to become healthy and successful, to overcome an enemy or to be successful at household issues. In such rituals a plant was regarded not as a love object, but as half-deity which was able to help asker after a great sacrifice.

Key words: archetype, divination, ethno-archetype of water, spell, Kupala rituals, plant magic, mythology of Transcarpathia.

Тиховська Оксана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ “УжНУ”. Автор понад 50 наукових праць, монографії “Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект” (2011). Коло наукових інтересів: етнопсихологія, український і світовий фольклор, міфологія, народні вірування та ритуали українців Закарпаття, психоаналіз, чарівна казка.

Tykhovska Oksana – PhD of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department SHEE “Uzhhorod National University”. Author of 50 scientific publications, monograph “Ukrainian folk fairy tale: psycho-analytical aspect” (2011). Scientific interests: ethno-psychology, Ukrainian and world folklore, mythology, folk beliefs and rituals of Ukrainians of Transcarpathia, psychoanalysis, fairy tale.

Received: 10.08.2020

Advance Access Published: September, 2020

© O. Tykhovska, 2020